অধ্যায় ৫ঃ ব্যক্তিনিষ্ঠ ভাববাদ- বার্কলী

অধ্যায় গাঁথনি

৫.১ উদ্দেশ্য

৫.২ পৰিচয়

৫.৩ ব্যক্তিনিষ্ঠ ভাববাদৰ অর্থ

৫.৪ বার্কলীয় ভাববাদ

৫.৫ বার্কলীৰ ভাববাদঃ ব্যক্তিনিষ্ঠ নে বস্তুনিষ্ঠ

৫.৬ আত্মজ্ঞানবাদঃ বার্কলী এগৰাকী আত্মজ্ঞানবাদী আছিল নেকি

৫.৭ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

৫.৮ অধিক জানিবলৈ

৫.৯ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

৫.১০ আৰ্হি প্রশ্ন

৫.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি —

- ব্যক্তিনিষ্ঠ ভাববাদৰ অর্থ ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব
- জ'র্জ বার্কলীৰ ব্যক্তিনিষ্ঠ ভাববাদ বর্ণনা কৰিব পাৰিব
- ব্যক্তিনিষ্ঠ ভাববাদ আৰু বস্তুনিষ্ঠ ভাববাদৰ মাজৰ পার্থক বুজি পাব

৫.২ পৰিচয়

ভাববাদ (Idealism) হ'ল এটা প্রণালীৱদ্ধ দর্শন। ই বস্তু (matter) তকৈ আত্মা / চিৎ (spirit)ৰ শ্রেষ্ঠত্বৰ কথা কয়। ভাববাদে সাক্ষাৎজ্ঞান সমৃদ্ধ মন (Knowing mind) ৰ পৰা স্বতন্ত্র বাহ্যিক বস্তুবোৰৰ বাস্তৱিকতাক অস্বীকাৰ কৰে। ভাববাদে দৃঢ়তাৰে যে মনোবাহ্য (extra-mental) কোনো বাস্তৱিকতা নাই। সকলো জ্ঞাতব্য (Knowable) সত্ত্বাই হ'ল সচেতনতাৰ একোটা বিষয়বস্তু। মন হ'ল প্রধান বাস্তৱিকতা। ধাৰণাবোৰে মনৰ পৰা স্বতন্ত্র বাহ্যিক বস্তুৰ প্রতিনিধিত্ব নকৰে। ভাববাদৰ সূত্রটোৰ মতে বাস্তৱ হ'ল ভাব অথবা মন-নির্ভৰ।

ভাববাদৰ বহুতো ৰূপ আছে। যেনে- জ'র্জ বার্কলীৰ ব্যক্তি নিষ্ঠ ভাববাদ (Subject Idealism), ইমানুৱেল কাণ্টৰ প্রপঞ্চীয় ভাববাদ (Phenomenalistic Idealism), জ'র্জ ৱিলহেম ফ্রেডৰিক্ হেগেলৰ বস্তুনিষ্ঠ- ভাববাদ (Objective Idealism) ইত্যাদি। জ'র্জ বার্কলীৰ অধ্যয়ন পদ্ধতি হ'ল ভাববাদী। তেওঁৰ দর্শন অনুসৰি আত্মা / চিৎ আৰু ইয়াৰ ধাৰণাবোৰেৰে বাস্তৱ গঢ় লৈ উঠে।

৫.৩ ব্যক্তিনিষ্ঠ ভাববাদৰ অর্থ

ব্যক্তিনিষ্ঠ ভাববাদ হ'ল এটা দার্শনিক দৃষ্টিভংগী। এটা উপলব্ধি কৰিব পৰা মন (perceiving) ত থকা অস্তিত্ববোৰৰ বাহিৰে আন একোৰে অস্তিত্ব নাই বুলি থকা ধাৰণাটো হ'ল এই দৃষ্টিভংগীৰ আধাৰ। ভাববাদৰ মতে স্বাভাৱিক জগত (natural world) খনৰ কোনো বাস্তৱ অস্তিত্ব নাই। যিসকলে উপলব্ধি কৰিব পাৰে সেইসকলৰ মনতহে ইয়াৰ অস্তিত্ব আছে। ব্যক্তিনিষ্ঠ ভাববাদে বাহ্যিক বস্তু (external objects)ৰ অস্তিত্বক অস্বীকাৰ কৰে। ই তেনে সকলো বস্তুক উপলব্ধি কৰিব পৰা সসীম মনৰ ব্যক্তিনিষ্ঠ ধাৰণালৈ পর্যবসিত কৰে। সসীম মন (finite minds) আৰু এনে মনত সৃষ্ট ধাৰণাবোৰেই হ'ল একমাত্র বাস্তৱিকতা। ইয়াৰ বাহিৰত আন কোনো জগত নাই। এই দৃষ্টিভংগীটোকেই বার্কলীৰ ব্যক্তিনিষ্ঠ ভাববাদ বুলি জনা যায়।

৫.৪ বার্কলীয় ভাববাদ

জ'র্জ বার্কলী (১৬৮৫-১৭৫৩) আছিল এগৰাকী আইৰিছ বিশ্বপ আৰু দার্শনিক। তেওঁক আধুনিক যুগৰ ভাববাদৰ জনক বুলি অভিহিত কৰিব পৰা যায়। এই খ্যাতনামা ভাববাদীগৰাকীয়ে সকলো ধৰণৰ ইন্দ্রিয়াতীত মনোবাহ্য বস্তু / ধাৰণাৰ অস্তিত্ব অগ্রাহ্য কৰিছে। বার্কলীৰ ভাববাদক লকে কৰা বৈশিষ্ট্য/ গুণৰ অ-মনোবৈজ্ঞানিক মুখ্য তথা গৌণ শ্রেণীবিভাজনৰ এটা যুক্তিসংগত পৰিণাম আগবঢ়োৱা দর্শন বুলি গণ্য কৰা হয়. কাৰণ, বার্কলীয়ে জন লকৰ অভিজ্ঞতাবাদ (expiricism) ৰ বিকাশ ঘটাই ভাবভাদত ইয়াৰ যুক্তিসংগত ফলাফলবোৰ প্রতিপন্ন কৰি দেখুৱাইছিল। লকে কৈছিল যে আমি বাহ্যিক বস্তুবোৰ প্রত্যক্ষভাৱে উপলব্ধি /অনুভৱ কৰিব নোৱাৰো। কিন্তু সেই বস্তুবোৰৰ প্রভাৱ স্বৰূপে সৃষ্টি হোৱা ধাৰণাৰ জৰিয়তে আমি বস্তুবোৰৰ পৰোক্ষ জ্ঞান লাভ কৰিব পাৰোঁ।

লকে এয়াও কৈছিল যে যদি মুখ্য গুণ / বৈশিষ্ট্য অন্তর্নিহিত থকা কোনো 'বস্তু' (substance) অজ্ঞাত, তেন্তে আমি বস্তুটোৰ অস্তিত্ব আছে বুলিও ক'ব নোৱাৰো। সেয়েহে বার্কলীয়ে নিজৰ দর্শনত কৈছে যে আমাৰ মন আৰু মনত উৎপন্ন হোৱা ধাৰণাবোৰ হ'ল একমাত্র বাস্তৱিকতা আৰু ইয়াৰ বাহিৰত আন কোনো জগত নাই। যিবোৰ মনে বস্তু এটাৰ বিষয়ে জানে সেইবোৰ মনৰ বাহিৰত বস্তুটোৰ কোনো বাহ্যিক অস্তিত্ব নাই। বার্কলীয়ে যুক্তি দর্শাইছিল যে কোনো বস্তুৰ উপলব্ধিতেই বস্তুটোৰ অস্তিত্ব থাকে (প্রত্যক্ষতে বস্তুটো বিদ্যামান / Esse-est-percipi)। অর্থাৎ 'হ'বলৈ' নাইবা 'অস্তিত্ব থাকিবলৈ' কোনো বস্তু আমাৰ উপলব্ধিত ধৰা দিব লাগিব অথবা বস্তুটো জ্ঞাত হ'ব লাগিব। মনোবাহ্য বস্তুৰ অস্তিত্ব হ'ল কেৱল এটা নির্বিচাৰাত্মক (dogmatic) আৰু বাগাড়ম্বৰপূর্ণ অনুমান। জগতত মন আছে বুলি ধৰি লোৱাতকৈ মনতেই জগতখন আছে বুলি ধৰিব লাগিব। এই স্থিতি টোকেই প্রায়েই ব্যক্তিনিষ্ঠ ভাববাদ বুলি শ্রেণীবিভক্ত কৰা হয়।

বার্কলীৰ ব্যক্তিনিষ্ঠ ভাববাদক কেতিয়াবা মনোবাদ (Mentalism) বুলিও কোৱা হয়। বার্কলীৰ দাবী অনুসৰি সকলো বাস্তৱ বস্তুৱেই মানসিক। এই দৃষ্টিভংগীটোক অভৌতিকতাবাদ (Immaterialism) বুলিও জনা যায়। কাৰণ, বার্কলীয়ে ভৌতিক বস্তুৰ বাস্তৱিকতা অগ্রাহ্য কৰে। বার্কলীৰ তত্ত্বটোক আধ্যাত্মবাদ (spiritualism) বুলিও অভিহিত কৰা হয়। কাৰণ, তেওঁ কেৱল আত্ম/ চিতৰ বাস্তৱিকতাত বিশ্বাস কৰে আৰু সসীম আত্ম /চিৎ তথা এনে আত্ম/ চিতৰ ধাৰণাবোৰ মানি লয়। অর্থাৎ, বার্কলীৰ তত্ত্বৰ সাৰমর্ম হ'ল কোনো মনোবাহ্য বস্তু নাই আৰু কেৱল মন অথবা আত্ম/ চিত তথা সেইবোৰত অস্তিত্ব থকা ধাৰণাবোৰহে বাস্তৱ।

বার্কলীয়ে বস্তুৰ মুখ্য আৰু গৌণ গুণ /বৈশিষ্ট্যৰ মাজত কোনো প্রভেদ নাই বুলি কৈছিল। আনহাতে, লকৰ মতে ওজন, বিস্তৃতি, গাঢ়ত্ব আদিৰ দৰে মুখ্য গুণ /বৈশিষ্ট্যবোৰ বস্তুনিষ্ঠ আৰু সোৱাদ, ৰং আদিৰ দৰে গৌণ গুণ/ বৈশিষ্ট্যবোৰ হ'ল আমাৰ মনৰ ব্যক্তিনিষ্ঠ স্থিতি। বার্কলীয়ে ইয়াৰ বিপৰীতে মুখ্য গুণ/ বৈশিষ্ট্যবোৰৰ ব্যক্তিনিষ্ঠতা সম্পর্কে তলৰ যুক্তিবোৰ আগবঢ়াইছিল-

১। যদি ৰং, সোৱাদ আদিৰ দৰে গৌণ গুণ/ বৈশিষ্ট্যবোৰৰ আমাৰ সংবেদনশীলতা অবিহনে অস্তিত্ব থাকিব নোৱাৰে, তেন্তে সেইবোৰ আমাৰ মনৰ ধাৰণা হ'ব। বিস্তৃতি, ওজন, গাঢ়ত্ব আদিৰ দৰে মুখ্য গুণ ১। যদি ৰং, সোৱাদ আদিৰ দৰে গৌণ গুণ/ বৈশিষ্ট্যবোৰো আমাৰ মনৰ ধাৰণা। কাৰণ, মনেহে এই কথাবোৰ উপলব্ধি / অনুভৱ কৰে।

২। গৌণ গুণ/ বৈশিষ্ট্যবোৰৰ দৰে মুখ্য গুণ/ বৈশিষ্ট্যবোৰো ব্যক্তিভেদে ভিন ভিন হ'ব পাৰে। শিল এটা কোনোবা এজন মানুহৰ বাবে গধুৰ আৰু আন এজনৰ বাবে পাতল হ'ব পাৰে।

৩। মুখ্য আৰু গৌণ গুণ/ বৈশিষ্ট্যবোৰক পৰস্পৰৰ পৰা পৃথককৈ উপবব্ধি /অনুভৱ কৰিব নোৱাৰি। সম্প্রসাৰিত বস্তু এটাক ৰং বিহীনভাৱে আৰু ৰঙীন বস্তু এটাক কোনো সম্প্রসাৰণ অবিহণে ধাৰণা কৰাটো অসম্ভৱ। সেয়েহে, বার্কলীৰ মতে বস্তুৰ মুখ্য আৰু গৌণ দুয়োবিধ গুণ /বৈশিষ্ট্যই ব্যক্তিনিষ্ঠ।

বার্কলীয়ে পুনৰ কৈছে যে বস্তু এটাই সৃষ্টি কৰা বোধ/ অনুভূতি (**sensation**)ৰ পৰা পৃথককৈ বস্তুটো কেতিয়াও উপলব্ধি কৰিব নোৱাৰি। তেওঁৰ ভাষাত, "কোনো এটা বস্তুৰ প্রকৃত বোধ /অনুভূতিৰ সৃষ্টি নোহোৱালৈকে বস্তুটো দেখা নাইবা অনুভৱ কৰাতো মোৰ বাবে অসম্ভৱ। সেয়েহে কোনো ইন্দ্রিয়গ্রাহ্য বস্তু অথবা বিষয়ক ইয়াৰ বোধ /অনুভূতি অথবা উপলব্ধিৰ পৰা পৃথক কৰি বস্তুটোৰ বিষয়ে ধাৰণা কৰাটোও অসম্ভৱ। দৰাচলতে বস্তু আৰু বোধ /অনুভূতি একেই আৰু সেয়েহে দুয়োটাকে পৰস্পৰৰ পৰা পৃথক কৰিব নোৱাৰি। এটা বস্তুক ইয়াৰ বোধ/ অনুভূতিৰ পৰা আঁতৰাই পৃথককৈ উপলব্ধি কৰিব নোৱাৰি। সেয়েহে উপলব্ধিত ধৰা দিয়া বস্তু এটা কোনো এক বোধ/ অনুভূতিৰ সদৃশ। মনৰ বাহিৰত ইয়াৰ কোনো অস্তিত্ব নাই।

আমাৰ উপলব্ধি কৰিব পৰা মনৰ বাহিৰত বস্তুৰ জগতখনৰ কোনো অস্তিত্ব নাই বুলি বার্কলীয়ে কৰা অনুমানৰ পৰা কেইটামান গুৰুত্বপূর্ণ প্রশ্নৰ উদ্ভৱ হ'ব পাৰে।

যদি বস্তুবোৰ কেৱল আমাৰ মনৰ ধাৰণাহে তেন্তে আমি সেইবোৰৰ বিষয়ে চিন্তা কৰাটো বাদ দিলে বস্তুবোৰ অস্তিত্বহীন হৈ পৰিব নেকি? বার্কলীয়ে কোৱা কথাৰ পৰা আমাৰ মনলৈ অহা প্ৰথম ভাৱটো হ'ল আমাৰ চিন্তাৰ পৰা স্বতন্ত্রভাৱে কোনো বস্তুৰ অস্তিত্ব নাই। কিন্তু, আমি কেনেকৈ এই তত্ত্বটোৰ সহায়ত সুসামঞ্জস্যতাৰে দৃষ্টিগোচৰ হৈ থকা বস্তুনিষ্ঠতা, স্বতন্ত্রতা, স্থায়ীত্ব আৰু বিশ্বৰ একতা ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিম?

বার্কলীয়ে তেওঁৰ শেহতীয়া লেখনীবোৰত এনেধৰণৰ প্ৰশ্নবোৰৰ উত্তৰ দি থৈ গৈছে। অৱশ্যে পৰৱর্তী সময়ত তেওঁৰ ভাববাদে সমীম মনৰ সলনি অসীম মন (Infinite Mind)ক আধাৰ হিচাপে গ্ৰহণ কৰিছিল। তেওঁ কৈছিল যে স্থায়ীত্ব আৰু ধাৰণা প্ৰণালী (system of ideas) ৰ একতা, যাক আমি জগত (world) বুলি কওঁ তাৰ বিষয়ে ব্যাখ্যা কৰিবলৈ আমি এটা পৰম আৰু বিশ্বজনীন মনৰ কথা অনুমান কৰিব লাগিব। এই মনটোৰ চিন্তাত থকা ধাৰণাবোৰৰ , মানুহৰ সমীম মনলৈ স্থানান্তৰ ঘটে আৰু আংশিক পুনৰ উৎপাদন হয়। অর্থাৎ, বস্তু হ'ল ঐশ্বৰীয় মন (Divine mind) ৰ ধাৰণা। মানৱ উপলব্ধি হ'ল এই ঐশ্বৰীয় মনত অন্তর্নিহিত নিগূঢ়তাৰ প্ৰকাশ্য ৰূপ।

বার্কলীয়ে তেওঁৰ আৰম্ভণিৰ লেখনীবোৰত স্থানান্তৰত প্ৰকাশ কৰিছিল যে আমাৰ সমীম মনত থকাৰ বাহিৰে জগতখনৰ আন কোনো অস্তিত্ব নাই। ঈশ্বৰে আমাৰ মনত ধাৰণা সৃষ্টি কৰে অথবা ধাৰণাৰ উত্থান ঘটায়। এনে ধাৰণাই বস্তু গঢ় দিয়ে। এই ধাৰণাবোৰৰ কেৱল আমাৰ মনতহে অস্তিত্ব থাকে। মানৱ মনত ঈশ্বৰে ধাৰণা প্ৰণালীৰ কেৱল এখন জগতহে সৃষ্টি কৰিছে। সেয়েহে মানৱ ধাৰণাৰ এক প্ৰণালী হোৱাত বাদে জগতৰ আন কোনো অস্তিত্ব নাই। ই হ'ল সম্পূর্ণ ব্যক্তিনিষ্ঠ ভাববাদ। ইয়াৰ মতে সমীম মনত কেৱল ব্যক্তিনিষ্ঠ জগতৰ অস্তিত্ব আছে।

কিন্তু, বার্কলীয়ে তেওঁৰ জীৱনৰ পাচৰ পর্যায়ৰ লেখনীবোৰত স্পষ্টভাৱে কৈছিল যে ঈশ্বৰে নিজৰ মনতহে জগতখনক এক ধাৰণা প্ৰণালীৰূপে সৃষ্টি কৰিছে আৰু বর্তাই ৰাখিছে। আৰু আমাৰ উপলব্ধি হ'ল ঐশ্বৰীয় মনৰ ধাৰণাবোৰৰ এক সীমিত দৃষ্টিভংগীৰে ঘটা পুনঃ উৎপাদন। বার্কলীৰ এই চিন্তাই জগতখনৰ এটা বস্তুনিষ্ঠ অস্তিত্বৰ কথা বুজায়।

মনৰ সাক্ষাৎজ্ঞানৰ ওপৰত বস্তুৰ অস্তিত্ব নির্ভৰশীল বুলি বার্কলীয়ে আগবঢ়োৱা যুক্তিক বর্তমান সময়ৰ বিভিন্ন বাস্তৱবাদী ধাৰা সমর্থনকাৰীয়ে চোকা ভাষাৰে সমালোচনা কৰিছে।

বাস্তৱবাদীসকলৰ মতে বস্তুৰ অস্তিত্ব আছে। এই অস্তিত্ব মন আৰু মনৰ সাক্ষাৎজ্ঞানৰ পৰা স্বতন্ত্র। ইয়াৰ বিষয়ে মনৰ জ্ঞান নাথাকিলেও এই অস্তিত্বত কোনো প্ৰভাৱ নপৰে। (Esse is percipi) - ইয়াৰ অর্থ হ'ল সত্বা আছে, আৰু সেইবাবেই ইয়াক উপলব্ধি/ অনুভৱ কৰিব পাৰি। যদি কোনো সত্বা নাইবা বস্তু নাথাকিলহেঁতেন, তেন্তে ইয়াৰ বিষয়ে কোনো উপলব্ধি/ অনুভৱ নহ'লহেঁতেন। বস্তুৰ সত্বা নাইবা অস্তিত্বৰ

বার্কলীয়ে ভূলকৈ ভবাৰ দৰে উপলব্ধি /অনুভৱ অনুসৰিহে উপস্থিতি নাথাকে। বস্তুৰ সত্বা অথবা অস্তি ত্ব আছে বাবেহে ইয়াৰ বিষয়ে উপলব্ধি /অনুভৱ কৰিব পাৰি। সাক্ষাৎজ্ঞান () হ'ল এটা ব্যক্তিনিষ্ঠ মানসিক স্থিতি। কিন্তু ই মনৰ পৰা স্বতন্ত্র কোনো বস্তুৰ কথা বুজায়।

বার্কলীয়ে যুক্তি দর্শাইছিল যে যেতিয়া আমি কোনো এটা বস্তু (যেনে-নীলা) ৰ কথা উপলব্ধি /অনুভৱ কৰোঁ, তেতিয়া একে সময়তে বস্তুটোৰ এক বোধ/ অনুভূতিৰো সৃষ্টি হয়। প্রকৃত উপলব্ধিৰ পৰা আমি এই দুয়োটা উপাদানকে কেতিয়াও পৃথক কৰিব নোৱাৰোঁ। অর্থাৎ, দুয়োটা উপাদানেই পৰস্পৰৰ সদৃশ। বোধগ্রাহ্য বস্তু (নীলা)টো নীলাৰ অনুভূতিৰ সৈতে একে হ'ব লাগিব। বার্কলীৰ মতে 'নীলা' আৰু 'নীলাৰ বোধ /অনুভূতি' ইটো সিটোৰ সদৃশ। কাৰণ, দুয়োটাকে পৰস্পৰৰ পৰা পৃথককৈ উপলব্ধি কৰিব নোৱাৰি। কিন্তু, বার্কলীৰ যুক্তিৰ সমালোচনাত কোৱা হৈছে যে অবিচ্ছেদতাই পৰিচয় প্রতিপন্ন নকৰে। যদি A আৰু B ক পৰস্পৰৰ পৰা পৃথককৈ উপলব্ধি অথবা ধাৰণা কৰিব নেৱাৰি, তেন্তে সেই কথাটোৱে এয়া প্রতিপন্ন নকৰে যে বস্তু দুটা পৰস্পৰৰ সদৃশ। অবিচ্ছেদ্যতাৰ পৰা পৰিচয় সৃষ্টি নহয়।

এয়াও সত্য যে আমি জনা বস্তুবোৰে আমাৰ সৈতে একোটা প্রজ্ঞাত্মক সম্পর্ক স্থাপন কৰি বর্তি থাকে। কিন্তু ইয়াৰ মানে এইটো নহয় যে এই সম্পর্কৰ বাহিৰত বস্তুবোৰৰ অস্তিত্ব থাকিব নোৱাৰে। আনহাতে, এয়াও সত্য যে উপলব্ধি নকৰা বস্তুবোৰৰ বিষয়ে আমি সকলো কথা জানিব নোৱাৰোঁ। কিন্তু ইয়াৰ অর্থ এইটো নহয় যে আমাৰ উপলব্ধিৰ বাহিৰত কোনো বস্তু নাই।

হিউমে বিশ্বাস কৰিছিল যে আত্মজ্ঞানবাদ (Solipsism) হ'ল বার্কলীৰ (esse-est-percipi) সূত্রৰ যৌক্তিক পৰিণাম। আত্মজ্ঞানবাদৰ মতে কেৱল্ মই' আৰু 'মোৰ ধাৰণাবোৰ'ৰহে অস্তিত্ব আছে। যদি বাস্তৱ হ'বলৈ উপলব্ধিত ধৰা দিব লাগে, তেন্তে সকলোৰে ক্ষেত্রত একমাত্র বাস্তৱ বস্তুবোৰ হ'ব ব্যক্তিৰ নিজৰ মন আৰু অবিজ্ঞতাসমূহ। সেয়েহে হিউমে বার্কলীৰ ভাৱবাদক আত্মজ্ঞানবাদলৈ বিকশিত কৰিছিল। কিন্তু বার্কলী এই ক্ষেত্রত অনমনীয় আছিল যে আমাৰ মনৰ বোধ /অনুভূতিবোৰ ঈশ্বৰনির্ভৰ। অর্থাৎ, ঈশ্বৰৰ ধাৰণাটোৱে বার্কলীৰ দর্শনক সম্পূর্ণৰূপে আত্মজ্ঞানবাদত লীন যোৱাৰ পৰা ৰক্ষা কৰিছিল। কিন্তু তেওঁ নিজৰ দর্শনত যেনেদৰে ঈশ্বৰক পৰিচয় কৰাই দিছিল সেইটোৱে তেওঁৰ তত্ত্বৰ দুর্বলতাহে প্রমাণিত কৰিছিল যেন লাগে। সেই দিশৰ পৰা ক'ব পাৰি যে সম্পূর্ণ বিশুদ্ধ ব্যক্তিনিষ্ঠ ভাববাদ এক অসিদ্ধ দর্শন।

বার্কলীৰ ব্যক্তিনিষ্ঠ ভাববাদত থকা এই আসোঁৱাহবোৰৰ বাবে ইয়াক জ্ঞানৰ প্রকৃতি আৰু বস্তু ব্যাখ্যাকাৰী শুদ্ধ তত্ত্ব বুলি গ্রহণ কৰিব পৰা নাযায়।



অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং১ ঃ ব্যক্তিনিষ্ঠ ভাববাদক আন কি কি নামেৰে জনা যায়?

প্রশ্ন নং২ ঃ বার্কলীৰ মতে Esse-est-percipi মানে কি?

৫.৫ বার্কলীৰ ভাৱবাদঃ ব্যক্তিনিষ্ঠ নে বস্তুনিষ্ঠ

প্রখ্যাত ভাববাদী জ'র্জ বার্কলীয়ে সকলো ধৰণৰ ইন্দ্রিয়াতীত মনোবাহ্য বাস্তৱিকতাৰ অস্তিত্ব নুই কৰিছে। তেওঁৰ মতে ভৌতিক অবয়ৱ (material bodies) বোৰ কেৱল ধাৰণাহে। কোনো মনে এই অবয়বোৰ উপলব্ধি কৰাটোতহে এইবোৰৰ অস্তিত্ব নিহিত থাকে। কিন্তু বার্কলীয়ে ঐশ্বৰিয় উপলব্ধি (Divine perception) ৰ আধাৰত বাস্তৱিকতা, বাহ্যিকতা আৰু বাস্তৱ জগতৰ স্থায়ীত্ব ব্যাখ্যা কৰিছিল। প্রশ্নটো হ'ল- আমি বার্কলীৰ ভাববাদক কি বুলি ক'ম? ব্যক্তিনিষ্ঠ নে বস্তুনিষ্ঠ?

এই প্রশ্নৰ উত্তৰ দিয়াৰ আগতে আমি ব্যক্তিনিষ্ঠ ভাববাদ আৰু বস্তুনিষ্ঠ ভাববাদৰ অর্থ বুজি পাব লাগিব। আক্ষৰিক অর্থত ব্যক্তিনিষ্ঠ ভাববাদ মানে হ'ল সমীম মনৰ চেতনাত থকাত বাদে বস্তুৰ জগতখনৰ আন ক'তো কোনো অস্তিত্ব নাই বুলি ভবা ধাৰণাটো। অন্য অর্থত, ব্যক্তিনিষ্ঠ ভাববাদক মতে সমীম ব্যক্তিৰ মনত থকা এটা ধাৰণা প্রণালী ৰূপেহে জগতৰ অস্তিত্ব আছে। আহহাতে, বস্তুনিষ্ঠ ভাববাদৰ আক্ষৰিক অর্থ অনুসৰি আমাৰ সমীম মনৰ পৰা স্বতন্ত্র অথবা বস্তু নিষ্ঠভাবে জগতখনৰ অস্তিত্ব আছে। কিন্তু এই জগতখনৰ ঈশ্বৰৰ সার্বজনীন মনত উন্মেষ ঘটিছে আৰু ঈশ্বৰৰ মনত নিহিত আছে। অন্য অর্থত, বস্তুনিষ্ঠ ভাবভাদৰ মতে ঈশ্বৰে তেওঁৰ নিজৰ মনত এই জগতখন এক ধাৰণা প্রণালীৰূপে সৃষ্টি কৰিছে আৰু বর্তাই ৰাখিছে। আমাৰ উপলব্ধিবোৰ হ'ল ঐশ্বৰীয় মনৰ ধাৰণাবোৰৰ আমাৰ নিজৰ মনবোৰত ঘটা পুনঃ সৃষ্টি । যদি এয়াই ব্যক্তিনিষ্ঠ আৰু বস্তুনিষ্ঠ ভাববাদৰ মাজৰ পার্থক্য হয়, তেন্তে বার্কলীয়ে প্রথম অৱস্থাত বিকশিত কৰা তত্ত্বটোক ব্যক্তিনিষ্ঠ আৰু পৰৱর্তী কালত আলোচনা কৰা তত্ত্বটোক বস্তুনিষ্ঠ বুলি ক'ব পৰা যায়।

কিন্তু বার্কলীৰ পূৱবর্তী তথা পৰৱর্তী দুয়োটা তত্ত্বকে প্রথাগতভাৱে ব্যক্তিনিষ্ঠ ভাববদৰ শ্রেণীত ৰখা হয়। হেগেল আৰু নব্য-হেগেলবাদী দার্শনিকসকলৰ তত্ত্ববোৰকহে বস্তুনিষ্ঠ ভাববাদৰ শুদ্ধ বুলি মানি লোৱা হয়।

বার্কলীৰ সমালোচকসকলে উত্থাপন কৰা আন এটা প্রশ্ন হ'ল বার্কলীক ব্যক্তিনিষ্ঠনে বস্তুনিষ্ঠ ভাববাদী বুল ধৰ হ'ব? বার্কলীৰ এচাম প্রশংসকে বার্কলীৰ পৰৱর্তী দার্শনিক চিন্তাৰ বিকাশ অধ্যয়ন কৰি তেওঁৰ ভাববাদক বস্তুনিষ্ঠ বৈশিষ্ট্যৰ বুলি মানি লৈছে। কিন্তু অধিকাংশ সমালোচকৰ মতে বার্কলীৰ ভাববাদত হেগেল আৰু তেওঁৰ অনুগামীসকলে আহৰণ কৰা বস্তুনিষ্ঠ ভাববাদৰ সম্পূর্ণ গূঢ়ার্থৰ উপস্থিতি দেখা নায। এই খিনিতে হেগেলীয় তত্ত্ব কোনবোৰ দিশত

বার্কলীৰ পৰৱৰ্তী তত্ত্বটোতকৈ পৃথক সেয়া পৰীক্ষা কৰি চোৱা যাওক। বার্কলীয় তত্ত্বৰ দৰে হেগেলীয় তত্ত্বটোৱেও পৰৱৰ্তী সময়ত এই অনুমান ব্যক্ত কৰিছিল যে এই জগতখন ঈশ্বৰ অথবা পৰম মনৰ সর্বাত্মক শক্তি আৰু চেতনাত সৃষ্টি হৈছে, বর্তি আছে আৰু নিহিত আছে। কিন্তু হেগেলীয় ভাববাদ অনুসৰি বস্তুৰ জগত এখনৰ ক্রমবিকাশ আৰু তদাৰক ঈশ্বৰ অথবা পৰম সত্ত্বাৰ মৌলিক প্রকৃতিৰ অন্তর্নিহিত বিষয়। অর্থাৎ, ঈশ্বৰৰ মূর্ত আত্ম-সচেতন জীৱনৰ বাবে জগত এখনৰ অস্তিত্ব এক আৱশ্যকীয় উপাদান। ঈশ্বৰে নিজে নিজকে এক মূর্ত সত্ত্বাৰূপে গঢ় দিছে। বস্তুৰ জগতখনৰ সচেতন বিষয়বোৰ তেওঁৰ নিজৰ দ্বাৰা সৃষ্ট আৰু নিজৰ জৰিয়তে এই বিষয়বোৰ বর্তি থাকে। ঈশ্বৰ অথবা পৰম ধাৰণাটোৱে ইয়াৰ স্ব-পৃথকীকৰণ আৰু স্ব-বৈষয়িকীকৰণৰ দ্বাৰা বস্তু আৰু মনৰ জগতত অনুভূত হয়। পৰম ধাৰণা (Absolute Idea) আৰু বস্তু তথা মনৰ জগতখনৰ মাজত অবিচ্ছেদ্য সম্পর্ক আছে। ইটোক এৰি সিটোৰ অস্তিত্ব নাই। যদি বস্তুনিষ্ঠ ভাববাদৰ ধাৰণাটোৰ উন্মেষ ঘটাৰ এই বোৰেই মৌলিক চিন্তা হয়, তেন্তে আমি বার্কলীৰ ভাববাদক বস্তুনিষ্ঠ বুলি ক'ব নোৱাৰো। বার্কলী আৰু তেওঁৰ অনুগামীসকলে ঈশ্বৰক এক চিন্তাশীল সত্ত্বাৰ ৰূপত অনুমান কৰিছিল। বস্তুৰ জগত এখন নাথাকিলেও এই সত্ত্বাটোৰ অস্তিত্ব থাকিব। অর্থাৎ, বস্তুৰূপে কোনো এখন জগতৰ অস্তিত্ব ঈশ্বৰৰ সচেতন জীৱনৰ বাবে মুঠেও আৱশ্যকীয় নাইবা অপৰিহার্য নহয়। ঈশ্বৰ কেৱল তেওঁৰ কৰণীয়বোৰৰ মাজৰ পৰা বাছৰি কৰা কার্যটোৰ ওপৰতহে নির্ভৰশীল। সেয়েহে এই তত্ত্বক এক পৃথক অর্থতহে ব্যক্তিনিষ্ঠ বুলি ক'ব পাৰি।

সামৰণিত ইয়াকে ক'ব পাৰি যে বার্কলীয় ভাৱবাদে বস্তুনিষ্ঠ ৰূপ লোৱাৰ প্রয়াস কৰিছিল যদিও শেষলৈকে ব্যক্তিনিষ্ঠ ৰূপতেই ৰৈ গ'ল।



অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৩ ঃ বার্কলীৰ ভাববাদত ঈশ্বৰৰ সচেতন জীৱনৰ বাবে জগতক আৱশ্যকীয় বুলি ভবা হয়নে?

প্রশ্ন নং ৪ ঃ কাৰ তত্ত্বক বস্তুনিষ্ঠ ভাববাদৰ শুদ্ধ ৰূপ বুলি ধৰা হয়?

৫.৬ আত্মজ্ঞানবাদ ঃ বার্কলী এগৰাকী আত্মজ্ঞানবাদী আছিল নেকি

'আত্মজ্ঞানবাদ'ৰ ইংৰাজী প্রতিশব্দ 'Solipsism' ৰ মূল হ'ল দুটা লেটিন শব্দ- 'solus' আৰু 'ipse'। ইয়াৰ অর্থ হ'ল 'কেৱল ময়েই' (myself alone)। আত্মজ্ঞানবাদ অনুসৰি কেৱল মই (I) আৰু মোৰ ধাৰণাবোৰ (my ideas) ৰহে অস্তিত্ব আছে (I and my ideas alone exist)। ইয়াৰ অর্থ হ'ল, মই মোৰ অস্তিত্ব আৰু মোৰ ধাৰণা সম্পর্কে নিশ্চিত আৰু এইবোৰ বাস্তৱ। মই নিজ বাদে আৰু নিজৰ ধাৰণাবোৰৰ বাহিৰে আন একো নাজানো। "প্রতিগৰাকী ব্যক্তিয়েই কেৱল

নিজৰ মাজতে আৱদ্ধ- solus ipse"।

এইখিনিতে উদয় হোৱা প্ৰশ্নটো হ'ল- 'বার্কলী এগৰাকী আত্মজ্ঞানবাদী আছিল নেকি?' এয়া সত্য যে বার্কলীয়ে দৃঢ়তাৰে কৈছিল যি বাস্তৱ সেয়া সকলো মানসিক। কিন্তু কেৱল এই মন্তব্যৰ আধাৰত আমি তেওঁক এগৰাকী আত্মজ্ঞানবাদী বুলি ক'ব নোৱাৰোঁ। বার্কলী আত্মজ্ঞানবাদী নাছিল। তেওঁ বিশ্বাস কৰিছিল যেকোনো বাহ্যিক কার্যকলাপৰ ফলেই হ'ল অভিজ্ঞতা আৰু এই অভিজ্ঞতা কেৱল আমাৰেই নহয়। তেওঁ স্ব-সত্বাৰ যাদুকৰী চক্ৰৰ পৰা বাহিৰ হ'বলৈ ঈশ্বৰৰ ধাৰণাটোৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰিছিল। তেওঁ কৈছিল যে আমাৰ মনৰ বোধ / অনুভূতিবোৰ ঈশ্বৰৰ ওপৰত নির্ভৰশীল। আমাৰ সকলো বোধ/ অনুভূতিৰ কাৰণ হ'ল ঈশ্বৰ। বার্কলীয়ে সমীম চিত / আত্মা আৰু ঈশ্বৰৰ অস্তিত্বক স্বীকৃতি দিছিল। ঈশ্বৰে সমীম মনত কিছুমান স্থিৰ নীতি নিয়ম অনুসৰি বোধ/ অনুভূতিৰ উদ্ৰেক কৰে। আকৌ, অন্য সমীম চিত / আত্মায়ো আমাৰ মনত কিছুমান নির্দিষ্ট বোধ / অনুভূতিৰ জন্ম দিয়ে। আৰু ঈশ্বৰৰ প্ৰতি থকা আমাৰ বিশ্বাসে এই বোধ / অনুভূতিৰ অস্তিত্ব তথা আমাৰ এইবোৰৰ সৈতে সম্পর্ক নিশ্চিত কৰে। অর্থাৎ, ঈশ্বৰৰ ধাৰণাটোৱে বার্কলীৰ দর্শনক আত্মজ্ঞানবাদত লীন যোৱাৰ পৰা ৰক্ষা কৰিছে।

দার্শনিক জ'নষ্ট'নৰ মতে, "বার্কলীৰ দর্শন দৰাচলতে আত্মজ্ঞানবাদ নহয়। কাৰণ, তেওঁ এয়া মানি লৈছিল যে- (ক) এই জগতখনত 'মই' আৰু 'মোৰ ধাৰণা'বোৰৰ উপৰি অন্য সমীম চিত/ আত্মা আৰু সেইবোৰৰ ধাৰণাও সন্নিৱিষ্ট আছে আৰু (খ) মই মোৰ উপস্থাপনবোৰৰ/ প্ৰদর্শনবোৰৰ উৎস নহয়, কিন্তু সেইবোৰৰ বাবে মই ঈশ্বৰৰ ওপৰত নির্ভৰশীল-ঈশ্বৰে সেইবোৰ মোৰ মনত এটা সুস্থিৰ আৰু নিয়মীয়া ক্ৰমত উন্মেষ ঘটাই থাকে।"



অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ৫ ঃ লেটিন শব্দ 'solus' আৰু 'ipse' ৰ অর্থ কি?



৫.৭ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- ব্যক্তিনিষ্ঠ ভাববাদ হ'ল এটা দার্শনিক দৃষ্টিভংগী। এটা উপলব্ধি কৰিব পৰা মনত থকা অস্তিত্ববোৰৰ বাহিৰে আন একোৰে অস্তিত্ব নাই বুলি থকা ধাৰণাটো হ'ল এই দৃষ্টিভংগীৰ আধাৰ। যিসকলে উপলব্ধ কৰিব পাৰে সেইসকলৰ মনতহে স্বাভাৱিক জগতখনৰ অস্তিত্ব আছে।

- খ্যাতনামা ভাববাদী জ'র্জ বার্কলীয়ে সকলো ধৰণৰ ইন্দ্রিয়াতীত মনোবাহ্য বস্তু /ধাৰণাৰ অস্তিত্ব অগ্রাহ্য কৰিছে।
- বার্কলীয়ে নিজৰ দর্শনত কৈছে যে আমাৰ মন আৰু মনত উৎপন্ন হোৱা ধাৰণাবোৰ হ'ল একমাত্র বাস্তৱিকতা আৰু ইয়াৰ বাহিৰত আন কোনো জগত নাই।
- বার্কলীয়ে যুক্তি দর্শাইছিল যে কোনো বস্তুৰ উপলব্ধিতেই বস্তুটোৰ অস্তিত্ব থাকে (প্রত্যক্ষতে বস্তুটো বিদ্যমান /(Esse-est, percipi)। অর্থাৎ, 'হ'বলৈ' নাইবা 'অস্তিত্ব থাকিবলৈ' কোনো বস্তু আমাৰ উপলব্ধিত ধৰা দিব লাগিব অতবা বস্তুটো জ্ঞাত হ'ব লাগিব।
- বার্কলীৰ ব্যক্তিনিষ্ঠ ভাববাদক মনোবাদ, অভৌতিকতাবাদ অথবা আধ্যত্মবাদ বুলিও জনা যায়। কাৰণ, এই তত্ত্বটোৰ মতে কোনো মনোবাহ্য বস্তু নাই আৰু কেৱল মন অথবা আত্ম/ চিত তথা সেইবোৰত অস্তিত্ব থকা ধাৰণাবোৰহে বাস্তৱ।
- বার্কলীয়ে কৈছিল যে স্থায়ীত্ব আৰু ধাৰণা প্রণালীৰ একতা যাক আমি জগত বুলি কওঁ, তাৰ বিষয়ে ব্যাখ্যা কৰিবলৈ আমি এটা পৰম আৰু বিশ্বজনীন মনৰ কথা অনুমান কৰিব লাগিব। এই মনটোৰ চিন্তাত থকা ধাৰণাবোৰৰ মানুহৰ সসীম মনলৈ স্থানান্তৰ ঘটে আৰু আংশিক পুনৰ উৎপাদন হয়। অর্থাৎ, বস্তু হ'ল ঐশ্বৰীয় মনৰ ধাৰণা।
- বার্কলীয়ে যুক্তি দর্শাইছিল যে আমি যেতিয়া কোনো এটা বস্তু (যেনে-নীলা)ৰ কথা উপলব্ধি /অনুভৱ কৰোঁ, তেতিয়া একে সময়তে বস্তুটোৰ এক বোধ /অনুভূতিৰো সৃষ্টি হয়। প্রকৃত উপলব্ধিৰ পৰা আমি এই দুয়োটা উপাদানকে কেতিয়াও পৃথক কৰিব নোৱাৰোঁ। অর্থাৎ, বোধগ্রাহ্য বস্তু (নীলা) টো নীলাৰ অনুভূতিৰ সৈতে একে হ'ব লাগিব। বার্কলীৰ মতে 'নীলা' আৰু 'নীলাৰ বোধ /অনুভূতি ইটো সিটোৰ সদৃশ। কাৰণ, দুয়োটাকে পৰস্পৰৰ পৰা পৃথককৈ উপলব্ধি কৰিব নোৱাৰি।
- হিউমে বিশ্বাস কৰিছিল যে আত্মজ্ঞানবাদ হ'ল বার্কলীৰ esse-est-percipi সূত্রৰ যৌক্তিক পৰিণাম। আতুজ্ঞানবাদৰ মতে কেৱল 'মই' আৰু 'মোৰ ধাৰণাবোৰ'ৰহে অস্তিত্ব আছে। যদি বাস্তৱ হ'বলৈ উপলব্ধিত ধৰা দিব লাগে, তেন্তে সকলোৰে ক্ষেত্রত একমাত্র বাস্তৱ বস্তুবোৰ হ'ব ব্যক্তিৰ নিজৰ মন আৰু অভিজ্ঞতাসমূহ। সেয়েহে হিউমে বার্কলীৰ ভাববাদক আত্মজ্ঞানবাদলৈ বিকশিত কৰিছিল।
- আক্ষৰিক অর্থত ব্যক্তিনিষ্ঠ ভাববাদ মানে হ'ল সসীম মনৰ চেতনাত থকাত বাদে বস্তুৰ জগতখনৰ আন ক'তো কোনো অস্তিত্ব নাই বুলি ভবা ধাৰণাটো। আনহাতে, বস্তুনিষ্ঠ ভাববাদৰ আক্ষৰিক অর্থ অনুসৰি আমাৰ সমীম মনৰ পৰা স্বতন্ত্র অথবা বস্তুনিষ্ঠভাৱে জগতখনৰ অস্তিত্ব আছে। কিন্তু এই জগতখনৰ ঈশ্বৰৰ সার্বজনীন মনত উন্মেষ ঘটিছে আৰু ঈশ্বৰৰ মনত নিহিত আছে।
- হেগেলীয় ভাববাদ অনুসৰি বস্তুৰ জগত এখনৰ ক্রমবিকাশ আৰু তদাৰক ঈশ্বৰ অথবা পৰম সত্তাৰ মৌলিক প্রকৃতিৰ অন্তর্নিহিত বিষয়। অর্থাৎ, ঈশ্বৰৰ মূর্ত আত্ম-সচেতন জীৱনৰ

বাবে জাগত এখনৰ অস্তিত্ব এক আৱশ্যকীয় উপাদান। বার্কলী আৰু তেওঁৰ অনুগামীসকলে ঈশ্বৰক এক চিন্তাশীল সত্ত্বাৰ ৰূপত অনুমান কৰিছিল। বস্তুৰ জগত এখন নাথাকিলেও এই সত্ত্বাটোৰ অস্তিত্ব থাকিব। অর্থাৎ, বস্তুৰূপে কোনো এখন জগতৰ অস্তিত্ব ঈশ্বৰৰ সচেতন জীৱনৰ বাবে মুঠেও আৱশ্যলীয় নাইবা অপৰিহার্য নহয়। ঈশ্বৰ কেৱল তেওঁৰ কৰণীয়বোৰৰ মাজৰ পৰা বাছনি কৰা কার্যটো ওপৰতহে নির্ভৰশীল।

- 'আত্মজ্ঞানবাদ'ৰ ইংৰাজী প্রতিশব্দ 'solipsism' ৰ মূল হ'ল দুটা লেটিন শব্দ- 'solus' আৰু 'ipse' । ইয়াৰ অর্থ হ'ল 'কেৱল ময়েই' (myself alone)।
- বার্কলী আত্মজ্ঞানবাদী নাছিল। তেওঁ বিশ্বাস কৰিছিল যে কোনো বাহ্যিক কার্যকলাপৰ ফলেই হ'ল অভিজ্ঞতা আৰু এই অভিজ্ঞতা কেৱল আমাৰেই নহয়। তেওঁ স্ব-সত্ত্বাৰ যাদুকৰী চক্রৰ পৰা বাহিৰ হ'বলৈ ঈশ্বৰৰ ধাৰণাটোৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰিছিল। ঈশ্বৰৰ ধাৰণাটোৱে বার্কলীৰ দর্শনক আত্মজ্ঞানবাদত লীন যোৱাৰ পৰা ৰক্ষা কৰিছে।



৫.৮ অধিক জানিবলৈ

1) Bhattacharyya, H. M.(1969). *The Principles of Philosophy*. University of Calcutta.
2) Sinha, Jadunath (2009). *Introduction to Philosophy*. Kolkata: New Central Book Agency.
3) Chatterjee, Phanibhusan (1951). *Outlines of General Philosophy.* Published by the Author.
4) Chakravarty, Sibapada (1992). *An Introduction to Philosophy* Calcutta: J.N.Ghose & Sons.
5) Masih, Y.(1990). *A Critical History of Modern Philosophy*, Delhi: Motilal Banarasidasss



৫.৯ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১নং প্রশ্নৰ উত্তৰঃ মনোবাদ, অভৌতিকতাবাদ আৰু আধ্যাত্মবাদ।

২নং প্রশ্নৰ উত্তৰঃ 'হ'বলৈ' নাইবা 'অস্তিত্ব থাকিবলৈ' কোনো বস্তু আমাৰ উপলব্ধিত ধৰা দিব লাগিব অথবা বস্তুটো জ্ঞাত হ'ব লাগিব।

৩নং প্রশ্নৰ উত্তৰঃ বার্কলীৰ ভাববাদ অনুসৰি বস্তুৰূপে কোনো এখন জগতৰ অস্তিত্ব ঈশ্বৰৰ সচেতন জীৱনৰ বাবে মুঠেও আৱশ্যকীয় নাইবা অপৰিহার্য নহয়।

৪নং প্রশ্নৰ উত্তৰঃ হেগেল আৰু নব্য-হেগেলীয়সকলৰ তত্ত্বক।

৫নং প্রশ্নৰ উত্তৰঃ কেৱল ময়েই (myself alone)



৫.১০ আৰ্হি প্রশ্ন

(ক) অতি চুটি প্রশ্ন

প্রশ্ন ১ঃ আধুনিক যুগৰ ভাববাদৰ জনক কোন?

প্রশ্ন ২ঃ সমীম মনত সৃষ্ট সকলো বোদ/ অনুভূতিৰ কাৰণ কোন?

প্রশ্ন ৩ঃ বার্কলীৰ বক্তিনিষ্ঠ ভাববাদক কিয় অভৌতিকতাবাদ বুলি কোৱা হয়?

প্রশ্ন ৪ঃ বার্কলীৰ ব্যক্তিনিষ্ঠ ভাববাদক কিয় আধ্যাত্মবাদ বুলি কোৱা হয়?

প্রশ্ন ৫ঃ বার্কলীৰ মতে বস্তুৰ মুখ্য গুণ /বৈশিষ্টবোৰ ব্যক্তিনিষ্ঠনে?

প্রশ্ন ৬ঃ বার্কলীয়ে জ'ন লকে নির্ধাৰণ কৰা মুখ্য আৰু গৌণ গুণ /বৈশিষ্টৰ মাজৰ পার্থক্য মানি লৈছিলনে?

(খ) চুটি প্রশ্ন (প্রায় ১০০-১৫০ মান শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়ক)

প্রশ্ন ১ঃ ব্যক্তিনিষ্ঠ ভাববাদ সম্পর্কে এটি চমুটোকা লিখক।

প্রশ্ন ২ঃ আত্মজ্ঞানবাদ সম্পর্কে এটি চমুটোকা লিখক।

(গ) ৰচনা ধর্মী প্রশ্ন (প্রায় ৩০০-৫০০ মান শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়ক)

প্রশ্ন ১ঃ বার্কলীৰ দর্শন বর্ণনা কৰক।

প্রশ্ন ২ঃ ব্যক্তিনিষ্ঠ ভাৱবাদৰ সংজ্ঞা লিখক। আপোনাৰ সংজ্ঞাটো বার্কলীৰ তত্ত্বৰ দার্শনিক স্থিতি নিৰূপণৰ বাবে প্রয়োগ কৰক।

****